

IDENTITATE RELIGIOASĂ ȘI INTEGRARE SOCIALĂ

ANDREI GHEORGHÎĂ ȘI RAOUL RUSALIN

Introducere

Există în trecutul fiecărui popor momente de glorie în care sacrificiul războinic își clădește un piedestal dincolo de care valorizarea negativă devine un fenomen tabu. Mai mult, există numeroase momente în care justificarea reală a unor acțiuni este exilată undeva în spatele cortinei, lăsând scena deschisă unor motivații al căror irațional este ascuns doar printr-un apel pervers la sensibilul fiecăruia și la valorile sale cele mai intime. Istoria României nu este nicidecum o excepție din această perspectivă. Dimensiunea legendară ne-a consacrat imaginea de bastion al creștinătății, de avanpost în calea necredincioșilor, misiune nobilă în scopul căreia crima și trădarea se transformau în fapte pline de eroism. Puține sunt istoriile în care cuvântul *păgân* să fie atât de prezent, în care invadatorul, este acceptabil dacă este *creștin* și de nesuportat ca *necredincios*. Legende și povestiri istorice, toate ne-au învățat în copilărie să-i urâm pe păgâni și să-i iertăm pe creștini, chiar dacă cei dintâi erau adeseori mai loiali și mai corecți. Păcatul lor... nu erau „*de-ai noștri*”.

Lucrarea de față își propune să studieze în ce măsură prăpastia dintre credincioși și necredincioși este la fel de adâncă în conștiințele contemporane, în ce măsură apartenența religioasă mai constituie un factor relevant pentru relațiile interumane. Chestiunea este cu atât mai provocatoare cu cât România se găsește undeva în zona superioară a modernismului, în care secularizarea reprezintă — în opinia multor cercetători - unicul proces semnificativ referitor la religie, iar manifestările de religiozitate cresc, în cantitate și intensitate, direct proporțional cu incapacitatea persoanei de a „negocia” cu modernitatea (Inglehart, 1997). Dată fiind relevanța dimensiunii temporale, prin prisma transformărilor la nivelul mentalităților, prezentul studiu s-a concentrat asupra a ceea ce înseamnă *noul* social, asupra tinerelor generații de studenți cărora rolul de deschizători de drumuri li se potrivește dintr-o dublă motivație: pentru că vârsta îi anunță ca reprezentanți ai tendințelor de viitor și pentru că ei, în calitate de intelectuali, vor fi formatorii, de opinie ai următoarelor generații. Este rațiunea pentru care populația acestei cercetări a constituit-o un grup de studenți ai Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, români, ortodocși, cu vârste cuprinse între 20 și 25 de ani

Considerații teoretice

O abordare sociologică a religiei întâmpină dificultăți deosebite în definirea și circumscrierea fenomenului religios deoarece religia, spre deosebire de alte instituții sociale, trimite la o realitate meta-empirică (Gheorghiu, 2001). Astfel că, aproape ori de câte ori deschidem un manual de sociologia religiei, putem constata că autorii, mai înainte de a stabili ce este religia, preferă să înceapă prin a stabili ceea ce religia nu este (Giddens, 1990), după care explică de ce fenomenul religios este și social, întrucât „religia este o instituție socială care presupune existența unor persoane aflate împreună pentru a desfășura ritualuri religioase al căror sens se află în credințele pe care le presupun” (Gheorghiu, 2001). Fenomenul religios poate fi abordat sociologic doar în măsura în care are implicații empirice observabile și măsurabile asupra atitudinilor și comportamentelor persoanelor în societate, asupra creării de structuri sociale și culturale stabile.

Giuseppe Scarvaglieri (1977: 33-40) identifică patru dimensiuni ale religiei care transcend orice context socio-cultural, și anume:

- a) dimensiunea doctrinală, *implicând credințele privind sacrul (adevăruri privitoare la divinitate, lume, ființa umană și comportamentele etice derivate)*;
- b) *dimensiunea rituală*, referindu-se la practicile religioase publice și private;
- c) *dimensiunea organizativă*, referitor la manifestările comportamentale de apartenență și implicare a persoanei în comunitatea ecleziastică;
- d) *dimensiunea morală*, implicând comportamentul considerat moral ca influență a religiei asupra atitudinilor.

Relevantă din punctul de vedere al cercetării de față este cea de-a treia dimensiune identificată de Scarvaglieri, cea organizativă, spațiu în care influența la nivel societal a religiei - observa Joachim Wach - este una dublă: integrare pozitivă sau coezivă și influență negativă, distrugătoare și dezintegrantă (Wach, 1997: 56). Concepte, rituri și forme, reflectând o experiență foarte precisă, integrează grupul religios și îl separă totodată de lumea exterioară, de *ceilalți*, diferiți prin sânge și prin credință.

Gradul în care se manifestă influența dezintegrantă a religiei variază în funcție de contextul, socio-cultural și de tipurile de expresie religioasă. Expresia acesteia la nivel societal poate cunoaște forme dintre cele mai diverse și, în situații extreme, dintre cele mai distrugătoare. Seymour M. Lipset și Stein Rokkan (1967: 1-64) identificau patru clivaje care structurează liniile de conflict în plan social și politic în dezvoltarea societăților industriale moderne: biserică vs. stat, cultură dominată vs. cultură dominantă, economie

primară vs. economie secundară și angajați vs. angajatori. Dintre acestea, pentru primele două, dimensiunea religioasă prezintă relevanță în mod direct sau, cel puțin, tangențial. În primul caz este implicat conflictul între susținătorii organizării religioase în societate și cei ai organizării civico-politice. Este o confruntare între componentele „tari” aparținând celor două tendințe: clericală, tradiționalistă și anticlericală, secularizantă. Este vorba despre separarea între grupurile religioase, ca entități generice, și grupurile nereligioase — uneori chiar anti-religioase. La acest nivel se manifestă macroefectul dezintegrant al religiei.

Al doilea clivaj (cultură dominantă vs. cultură dominată) implică - pe lângă alte componente - și conflictul între diferitele grupuri religioase, dintre care unul, ca efect pur demografic, are o poziție dominantă, pe care, cel mai adesea, încearcă să și-o consolideze și chiar instituționalizeze. La acest nivel se manifestă microefectul dezintegrant al religiei, care îi plasează pe poziții antagonice pe credincioșii diverselor culte religioase din interiorul unei societăți. Asupra acestui efect urmează să se concentreze prezentul demers cognitiv în cele ce urmează.

Este de așteptat ca importanța acestui microefect dezintegrant să scadă pe măsura adoptării valorilor modernității, sub efectul urbanizării, a creșterii importanței tineretului și a impactului său cultural, a restrângerii distanței dintre generații și a egalității în drepturi promovată de ideologiile politice (Geertz, 1973: 410).

Pe de altă parte, societățile din țările ex-comuniste prezintă în momentul de față o religiozitate mai intensă decât cea manifestată în alte țări (Halman, 1993), reflectând o mai mare dificultate a persoanei de a se adapta la modernitate și de a se integra social în condițiile competitive și de specializare ocupațională impuse de noile realități (Inglehart, 1997). Așa cum observa Thomas Luckmann, în modernitate, religiozitatea de tip tradițional este apanajul grupurilor și straturilor sociale care într-un fel sunt „supraviețuitori” ai unei orientări valorial-normative tipice unei ordini sociale apuse în cadrul societăților moderne și post-moderne (Luckmann, 1967).

În ceea ce privește România, un studiu recent (Gheorghiu, 2001) o prezintă ca fiind țara în care se acordă cea mai mare importanță religiei la nivel european, după Malta, dar înaintea Poloniei și Irlandei (Malta 67,2%, România 51,3%, Polonia 44,7%, Irlanda 32,3%). În plus, este țara în care se acordă cea mai mare importanță socializării religioase a copilului. De asemenea, studiul relevă și o discrepanță surprinzătoare între nivelul religiozității (în toate dimensiunile ei) în România și, respectiv, în celelalte țări ortodoxe (Rusia, Grecia, Bulgaria). O posibilă explicație a asemănării stării religiozității din România cu cea din Malta, Polonia și Irlanda și a diferențierii nete față de celelalte țări ortodoxe ar consta în aceea că în toate aceste patru

țări religia creștină a constituit de-a lungul secolelor sursa formării identității naționale, precum și puntea de legătură cu restul lumii (Abela, 1991).

În același studiu, autorul formulează ipoteza că în România religiozitatea nu reflectă o eventuală incapacitate a persoanei de a „negocia” cu modernul și post-modernul, ci reflectă veritabile mutații ale religiei tradiționale.

În acest context teoretic, studiul de față își propune să aprofundeze problema prin apelul la metode calitative, de profunzime superioară.

Designul cercetării

Proiectul de față și-a propus să studieze în ce măsură apartenența religioasă mai reprezintă un factor relevant pentru relațiile interumane din perspectiva tinerei generații. Mai mult, el și-a propus să analizeze nivelul de semnificație pe care îl are clivajul religios în contextul societății românești contemporane pentru cei mai puțini vârstnici dintre cetățenii săi, în încercarea de a prognoza unele tendințe de viitor pentru acest spațiu. Studiul s-a centrat pe testarea ipotezelor formulate de Joachim Wach în legătură cu influența religiei, de integrare și, simultan, de dezintegrare socială, cu un accent pus pe cea din urmă. Practic, ne-am concentrat asupra importanței apartenenței religioase comune la nivelul grupului și a modului cum se raportează tinerii ortodocși, diferențiat, la celelalte culte religioase și la credințioșii acestora.

Cercetarea a avut o etapizare clară și strictă a demersului, fiind vizată o maximă acuratețe a înregistrării și interpretării datelor. Populația cercetării a constituit-o un grup de studenți români, ortodocși, cu vârste cuprinse între 20 și 25 de ani, provenind din mai multe facultăți din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Au participat la această cercetare studenți din facultățile de Biologie, Ecologie, Drept, litere, Istorie, Științe Administrative și Jurnalistică. Alegerea participanților la interviul focalizat de grup a fost făcută astfel încât să se asigure un nivel cât mai ridicat de generalitate pentru rezultatele obținute. Totodată, s-a urmărit un maximum de eterogenitate, după criteriile pe care, în baza unor studii anterioare ori a experienței proprii, le-am considerat a fi relevante: zona geografică de proveniență¹, domeniul de studiu, mediul familial etc.

Cercetarea efectivă a cunoscut două etape, concentrate în jurul a două metode de analiză. Primul pas l-a constituit aplicarea unui *test de evoluare cantitativă a criteriilor*. Scopul acestei proceduri a fost unul de ordin prospectiv, vizată fiind evaluarea importanței factorului religios pentru populația cercetării și a relevanței sale în contextul atitudinilor la nivel societal. Testul (Anexa nr. 1) simula în cazul fiecărui participant o situație ipotetică: i se cerea

¹ În acest sens trebuie făcută mențiunea că eterogenitatea a fost urmărită în interiorul Transilvaniei, toți participanții provenind din acest spațiu.

să evalueze cu note de la 1 la 10 un număr de 10 persoane de sex opus, posibile parteneri de viață propuse de către o agenție matrimonială. Pentru fiecare dintre cele zece persoane, presupuse ca având vârste apropiate și corespunzând dezideratelor formulate, respondentului i se ofereau informații privind 11 caracteristici, evaluate fie dihotomic (etnie, religie, domiciliu), fie pe o scară de la 1 la 10 (aspect fizic, simțul umorului, inteligență, spontaneitate, statut financiar, religiozitate, statut social și nivel de educație). Evaluările acestor caracteristici fuseseră anterior generate aleator pentru fiecare dintre cele zece cazuri prezentate participanților.

Pe baza răspunsurilor participanților (în formă de note de la 1 la 10) și a evaluărilor diferențiate a fost construită o bază de date în S.P.S.S.², cuprinzând 12 variabile — cele 11 caracteristici și nota acordată. În continuare am testat un model de regresie multivariată, în care punctajele pentru cele 11 caracteristici constituiau variabile independente, în timp ce nota acordată de persoana interviuată variabila dependentă. Rezultatele ne-au surprins în mod plăcut, impulsionându-ne înspre continuarea cercetărilor cu ajutorul unor metode capabile de o surprindere mai profundă a realității sociale. Modelul de regresie a fost capabil să explice o bună parte din variația variabilei independente (R^2 ajustat = 0,412). Mai mult, factorul *religie* se dovedea suficient de important în alegerea partenerului de viață (coeficientul standardizat $\beta=0,292$, semnificativ la nivelul $p<0,05$), și deci în modelarea atitudinilor față de cei din jur. Iată care s-au dovedit a fi caracteristicile considerate de respondenți ca importante în alegerea partenerilor de viață, în ordinea importanței lor:

Variabila independentă	Coeficienți standardizați (β)	Nivel de semnificație statistică
1. Nivelul de educație	0,597	0,03
2. Aspectul fizic	0,545	0,01
3. Inteligența	0,342	0,09
4. Statutul financiar	0,327	0,01
5. Religia	0,292	0,05

Rezultatele testului de față confereau sens ipotezelor de pornire, imprimând un impuls suplimentar continuării cercetării.

Cea de-a doua strategie care a constituit baza arsenalului metodologic dezvoltat în prezenta cercetare a fost *interviul focalizat de grup*, la care au fost invitați să participe respondenții mai sus menționați. Acesta s-a desfășurat pe

² Statistical Package for Social Sciences, ver. 7.5

baza unei baterii de 9 întrebări, constituite într-un ghid de interviu (Anexa nr.2) cu o flexibilitate ridicată. Două dintre aceste întrebări vizau situații ipotetice care li se propuneau participanților, în timp ce celelalte șapte luau o formă deschisă, însoțite fiind de întrebări adiționale urmând a fi adresate în funcție de răspunsurile oferite de către aceștia.

Timpul prognozat pentru desfășurarea interviului focalizat de grup a fost de 120 minute. Designul ales pentru focus-grup a implicat o strategie de tipul „avocatul diavolului” (Bulai, 2000: 72-73), în interiorul grupului fiind implantat un complice care, prin declarații contravenind oricăror tendințe de dezirabilitate socială, să stimuleze efecte de solidarizare, fie pozitivă, fie negativă.

Inevitabil, datorita numărului mai mic de participanți și a nestandardizării stricte a modului de chestionare, concluziile pot fi extinse la întreaga populație a studenților români transilvăneni cu o precizie mai scăzută decât în cazul unei anchete. Însă nivelul de profunzime a concluziilor desprinse, ca și gradul de implicare emoțională a respondenților, au transformat interviul focalizat de grup într-un instrument extrem de fertil.

Dincolo de aceste strategii metodologice explicite, *observația participativă* s-a constituit într-un instrument implicit cu o puternică relevanță, permițând surprinderea unor expresii de comunicare non-verbală importante pentru subiectul cercetării.

Aspecte metodologice

Așa cum am relevat în capitolul anterior, greutatea în plan metodologic a acestui studiu este dată de utilizarea *interviului focalizat de grup (focus-grup)*. După cum sugerează denumirea, a fost vorba despre un interviu de grup având la bază o grilă, numită și ghid de interviu semistructurat (v. Anexa nr.2). Ghidul a fost organizat în jurul a 9 întrebări principale, însoțite de variante de întrebări adiționale și a fost aplicat unui număr de 7 participanți³, în cadrul unui interviu de grup.

Respondenții au fost studenți români, din cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, din Cluj-Napoca, cu vârste cuprinse între 20 și 25 de ani și de religie ortodoxă. Alegerea acestora a fost făcută astfel încât să se asigure un nivel cât mai ridicat de generalitate pentru rezultatele obținute, urmărindu-se totodată și un maximum de eterogenitate în funcție de anumite criterii pe care le-am considerat importante: domiciliu, câmp de studiu ș.a.

Durata efectivă a interviului focalizat de grup a fost de 127 de minute, timp în care nu s-a recurs la nici un fel de pauze în desfășurarea discuțiilor.

³ În capitolul dedicat prezentării rezultatelor interviului focalizat de grup, participanții vor fi identificați prin coduri de la P1 la P7, în ordinea intervenției în discuție.

În ceea ce privește strategiile de moderare, am recurs la un design mixt. Moderatorul⁴ a abordat un stil predominant empatic, individualizând la nivel maxim respondenții și reformulând răspunsurile acestora în termeni empatici, ori de câte ori a considerat oportun, pentru a se asigura de înțelegerea exactă a semnificațiilor pe care mesajele celor intervievați le au pentru aceștia îndeosebi în planul stărilor afective (Bulai, 2000: 74). Ca strategie complementară, s-a recurs la implementarea unui complice⁵ în grupul de respondenți, complice care să joace rolul de „avocat al diavolului”. Acesta a fost special pregătit să argumenteze în pofida majorității pentru a stimula participanții fie să ofere contraargumente, având astfel posibilitatea de a-și nuanța punctele de vedere, fie să se solidarizeze cu complicele într-o atitudine nedezirabilă sau puțin dezirabilă social.

De ce am considerat interviul focalizat de grup potrivit pentru acest subiect de cercetare ? În primul rând am avut în vedere avantajele pe care le aduce forma calitativă de analiză. Chiar dacă mai greu de prelucrat, datele culese cu ajutorul focus-grupului prezintă o profunzime deosebită, absolut necesară în contextul unui subiect de cercetare ce ține de explicarea unor atitudini, comportamente etc. Mai mult, interviul focalizat de grup a permis culegerea unor date cât mai slab distorsionate în condițiile absenței unor grile standardizate de răspuns.

În al doilea rând, prin interacțiunea dintre participanți am urmărit generarea unor efecte de grup, capabile să sporească volumul și mai ales relevanța informației obținute (Morgan, 1998: 58). Mediul plural specific focus-grupului a reprezentat un factor extrem de stimulatив în precizarea de motivații și credințe profunde.

În al treilea rând, prin focus-grup am urmărit reconstruirea unei situații de comunicare socială mult mai naturală, comparativ cu interviul tradițional (Bulai, 2000: 24). Această situație a favorizat înregistrarea unor comportamente non-verbale deosebit de relevante pentru subiectul cercetării și a unui înalt nivel de spontaneitate a răspunsurilor.

Rezultatele internului focalizat de grup

Cel mai interesant rezultat al interviului focalizat de grup îl constituie existența unei identități religioase puternice în rândul participanților, peste așteptările noastre, având în vedere caracteristicile celor intervievați (vârstă, ocupație, mediu de proveniență). Observațiile noastre converg întrucâtva cu concluziile lui Luckmann privind importanța superioară acordată factorului religios de către tineri (și bătrâni) în comparație cu alte categorii de vârstă (Luckmann, 1967):

⁴ Identificat prin codul M1.

⁵ Identificat prin codul P3. Afirmațiile sale nu au fost citate în cadrul capitolelor care urmează.

- (M1): „Mai devreme ați spus că este foarte important faptul că ești ortodox.”
- (P7): „Important sub aspect național și al valorilor naționale, deci nu...românismul. Ortodoxismul înseamnă românism. În ideea asta e important că ești ortodox (...) Deci, pentru români e printre valorile fundamentale, ortodoxia. Și prin biserică s-au transmis multe tradiții.”
- (P5): „Și este o valoare în sine pentru un român, să fii ortodox (...)”
- (P7): „Acum este mai puțin un liant. Dar a fost pentru români...a fost un liant, biserica, și, mai ales, faptul că la sate singurul intelectual era preotul...român. (...) Pentru mine ortodoxismul înseamnă apartenență la nația românească...deci ortodoxismul nostru.”
- (P5): „Prin ortodoxism te identificezi cu ființa ta de a fi român.”
- (P7): „Exact. (...) Dar pentru noi înseamnă ceva...înseamnă că ne-am menținut identitatea prin chestia asta.”
- (P5): „(...)Ortodoxismul, așa cred eu, a ajutat să existe românismul.”
- (P7): „Ortodoxismul înseamnă identitate națională și foarte multe dintre obiceiuri și tradiții (...). Dar pentru noi românii ortodoxismul înseamnă foarte mult. Pentru că foarte multe tradiții și foarte multe...”
- (P1): „...identitate națională.”
- (P7): „Exact.. S-au păstrat prin intermediul religiei și prin intermediul preoților, mai ales în zona rurală.”

Pe de altă parte însă, existența unei identități religioase puternice trebuie pusă în legătură și cu regiunea istorică din care provin participanții, și anume Transilvania. În acest context, identitatea religioasă a românilor ortodocși transilvăneni devine sinonimă cu identitatea națională:

- (P1): „Identitatea religioasă presupune și identitate națională în Ardeal, pentru că românii, hai să nu zic 80%, dar 90% sunt ortodocși...Românii care sunt români-români”.
- (M1): „Români-români?”
- (P1): „Vorba lui Ceaușescu: 'de origine sănătoasă'. Dar, așa spiritual, nu este nici o problemă în a te căsători cu un maghiar, un rus sau ceva...”

Dincolo însă de aspectele relevate anterior, legătura foarte puternică dintre identitatea religioasă și identitatea națională a ieșit cel mai pregnant în

evidență în momentul în care respondenții au fost solicitați să își exprime opiniile vizavi de desemnarea Bisericii Ortodoxe Române drept Biserică Națională. Argumentele invocate, radicale în marea lor majoritate și nefundamentate pe baze solide, au scos la iveală o intoleranță religioasă acută. Un prim motiv, care în viziunea noastră explică cel mai bine această stare de fapt, este clivajul etnic-religios care a interferat socializarea primară și secundară (educația în familie și în școală), precum și socializarea ulterioară a respondenților. Un al doilea motiv, care derivă din primul, este instinctul de conservare, resimțit mult mai profund de românii din Transilvania. În acest context, demersul de desemnare a Bisericii Ortodoxe Române drept Biserică Națională este perceput că o măsură de preservare a identității și ființei naționale române în fața pericolului asimilării de către alteritate:

- (P7): **„Biserica Ortodoxă ca Biserică Națională trebuie înțeleasă ca biserica românilor de peste 2000 de ani.”**
- (P6): **„Face parte din identitatea noastră națională... Ne definește ca națiune...”**
- (P1): **„Majoritatea decide... Nu trebuie să uităm că trăim în România. (...) Deci, majoritatea ortodoxă, da...religia ortodoxă de secole, de la înființarea poporului român... Atunci nu văd de ce s-ar contraria persoana respectivă. Trăiești în România, într-o țară și trebuie să ai anumite particularități de identificare. Nu văd de ce s-ar răzvrăți...înseamnă că nu gândești. (...) Proclamarea Bisericii Ortodoxe ca Biserică Națională nu lezează pe nimeni decât în egoismul lor...”**
- (P6): **„(...) El e o minoritate: să accepte (...)”**
- (P7): **„(...) Noi avem o singură biserică națională.”**
- (P3): **„Da, dar să nu fie nici una națională, asta ziceam.”**
- (P5): **„Ba trebuie să fie...”**
- (P6): **„Nu pot să fie toate egale.”**
- (P1): **„(...) Nu trebuie să uiți că trăim în România și, efectiv, ortodoxismul a fost un stâlp al României. (...) Trebuie să te identifice cumva ca și țară, ca și națiune. Și o biserică națională îți contribuie la conturarea identității naționale. (...) Fiecare trebuie să își conștientizeze locul lui în societate. Dacă ești minoritar, de ce naiba vrei să fii majoritar? Trebuie să îți conștientizezi poziția ta: atât pot, atât sunt, punct.”**

Mergând mai departe, o altă observație interesantă, care vine să nuanțeze relația dintre identitatea religioasă puternică și identitatea națională, este identificarea în rândul respondenților a unei intoleranțe religioase,

neformulată însă explicit. Mai întâi, aceasta se fundamentează pe considerente de ordin mitologico-istoric ce țin de socializarea primară. Fixarea în conștiința individuală și națională a unor simboluri — Ștefan cel Mare sau Constantin Brâncoveanu - ale luptei împotriva necredincioșilor și transmiterea acestora de la o generație la alta conferă religioșului o dimensiune națională și naționalului o dimensiune religioasă:

(P1): **„Prin necredincios se înțelege că nu crede în creștinism efectiv...Deci păgânii de pe vremea lui Ștefan egal necredincioși. Deci nu cred în Hristos, în Dumnezeu care-1 numim noi”.**

Apoi, intoleranța religioasă se suprapune peste clivajele existente în această regiune timp de mai multe secole, având în vedere faptul că Transilvania a făcut parte, până în 1918, din Imperiul Habsburgic și din Austro-Ungaria. Clivajul etnic român-maghiar se identifică cvasi-perfect cu clivajul religios ortodox-catolic. Și în acest caz, intoleranța religioasă este explicată tot prin încercarea de conservare a identității naționale și, implicit, religioase:

(P1): **„Pentru mine este foarte importantă identitatea națională. Deci eu când zic ortodox mă gândesc la români...Catolici mă gândesc la unguri, italieni...”**

(P1): **„Suntem în Ardeal și aici naționalismul este foarte puternic. Și automat o căsătorie română și catolică presupune, 80% cazuri, români și maghiari ...și apar probleme.”**

De această dată, raportarea se face la simboluri - Iancu de Hunedoara sau reprezentanții Școlii Ardelene - ale luptei românilor din Transilvania pentru emancipare și afirmare a identității naționale. Percepția dihotomică mitizată '*noi, bunii*' contra '*ei, răii*' răzbate cu și mai multă forță:

(P7): **„De exemplu, și nobilii români din Ardeal. De exemplu, Iancu de Hunedoara. Deci el a trecut...practic, ca să ajungă nobil și să ajungă voievod al Transilvaniei era necesar să fie romano-catolic (...) și românii, intelectualii români, pe care au încercat ei să-i convingă — că asta au vrut...să atragă românii, să-i catolicizeze - i-au păcălit, într-un fel. Pentru că așa au putut să obțină funcții politice, să ajungă la școli la Viena, Budapesta.”**

(P1): **„Era o chestie de politică. Nu puteai să practici orice funcție în stat, dacă nu aveai religia care ți-o impunea autoritatea, iar autoritatea nu avea aceleași idei cu grosul lumii (...) Ei [ilumiștii Școlii Ardelene] erau un sacrificiu spiritual.”**

Un alt rezultat deosebit de interesant este existența unei discriminări reduse față de cultele religioase creștine tradiționale (romano-catolic, greco-catolic, protestant) în paralel cu o discriminare mai ridicată manifestată față de cultele religioase creștine neoprotestante (baptist, penticostal, adventist, iehovist etc.), precum și față de cele necreștine (islamic, budist, mozaic etc.).

Prima parte a observației noastre pare să contrazică concluziile formulate în paragraful anterior, însă în acest caz linia explicativă este una mai profundă și indirectă. Intoleranța religioasă implicită trebuie raportată la trecutul istoric și la importanța cuplului identitate religioasă/identitate națională pentru ceea ce este și înseamnă, în prezent, a fi român. Odată identitatea națională formată și consolidată, atitudinile, radicale au tins să se netezească, acest proces fiind favorizat și de interacțiunile inevitabile și frecvente cu persoane de altă etnie și religie, precum și de toleranța care caracterizează tot mai mult societățile contemporane.

În ceea ce privește cea de-a doua observație, aceasta este explicată, pe de o parte, de contactele cu persoane de alte religii și de natura acestor contacte, iar, pe de altă parte, de considerente de ordin civilizțional. Discriminarea față de neoprotestanți este, în principal, consecința agresivității și radicalismului cu care aceștia din urmă au promovat și încercat să impună propria religie și credință în detrimentul celorlalte cu ocazia diferitelor contacte bilaterale avute:

(P1). **„Dat în momentul în care vine și zice: 'Mă, fii cu religia asta că e bună. O să ajungi dracului în iad cu religia ta'...Deci îți dai seama...Contează și atitudinea cu care vine și îți spune. Că dacă îți vine de la perspectiva 'Sigur ajungi în iad dacă nu ești de aici...Nu știu, mie cel puțin...nu neapărat...că nu sunt eu cu un nimb deasupra, știi... Ce știi eu unde ajung pe viitor, știi...Dar, dacă vine din start și spune 'Bă, ajungi naibii în iad, acolo să fii fochist la cazanul tău', atunci îmi taie orice avânt.”**

Cât despre reprezentanții cultelor religioase necreștine, aceștia sunt invariabil percepuți că fiind necredincioși:

(M1): **„Deci subscrieți ideii că necredincios înseamnă și musulman, budist, evreu?”**

(P1): **„Eu da. În accepțiunea românească a cuvântului da.”**

(P7): **„Pentru ortodocși, pentru creștini în general, da, asta înseamnă.”**

(P4): **„Necredincios e și acela care nu crede în ceea ce crezi tu. În accepțiunea ortodoxă, acela care nu crede în Dumnezeuul tău.”**

(P1): „**Dar nu trebuie să uităm că Biblia rine, totuși, de creștinism, de ortodoxism, catolicism etc. Deci Buda s-ar exclude.**”

Musulmanii sunt supuși unei respingeri și mai evidente, fiind percepuți – grație unui construct propagandist mediatic - ca fundamentalisti care pun la cale atentate pentru a pedepsi Statele Unite ale Americii și care au practici sociale greu de înțeles și acceptat, asupra acestui ultim aspect urmând să ne aplecăm într-o altă observație:

(P7): „**(...) De exemplu, cu fundamentalismul islamic...faptul ca ei pun bombe peste tot... Și talibanii omoară și taie și spânzură, nu înseamnă neapărat că religia e...Nu, o interpretează greșit. Doar atât. Nu religia e rea, religia in sine...**

(...) De exemplu, cum a fost rabinul (!) ăla din Iran care, din cauza lui, au pus ăștia bomba la World Trade Center. Pur și simplu, un grup de susținători fanatici care au crezut că dacă distrug nu știu ce sedii de prin America și America e drăcușorul, dușmanul lor...”

Respondenții! au recunoscut însă că în cercul de prieteni, apropiați sau vecini se găsesc și persoane de alte religii cu care se află în relații foarte bune, față de care nu manifestă intoleranță sau discriminare și pentru care au chiar admirație:

(P7): „**(...) Eu n-am nimic contra lor. Chiar tata are niște colegi de serviciu ...un coleg care chiar are o...ceva...un fel de reverend de-al lor, deci nu știu cum se numește la ei, un fel de pastor...și este un om foarte de treabă...Și n-am avut niciodată [probleme]...”**

O a patra concluzie desprinsă din interviuri converge cu constatările Elenei Gheorghiu: „Aparența religioasă a creștinilor de diferite confesiuni (și în special ortodoxă) rezultă tot atât de mult nominală și tot atât de puțin efectivă și din punct de vedere al comportamentului religios, al practicii religioase sau, altfel spus, al dimensiunii rituale” și „la ortodocși, mai mult decât la romano-catolici și îndeosebi la greco-catolici, se verifică o apartenență mai degrabă nominală decât efectivă, la cultul declarat, din punct de vedere al doctrinei. Doctrina religioasă este cel mai mult cunoscută și „interiorizată de către bapțiști, penticostali, adventiști martorii lui Iehova” (Gheorghiu, 2001). Acest lucru a fost subliniat, de altfel, și de unul dintre cei intervievați și susținut de alții:

(P1): „**Cei mai vehemenți sunt martorii lui Iehova. Dacă tot creștinismul s-ar comporta efectiv, deci ar crede cu tăria martorilor lui Iehova, eu zic că treaba ar fi foarte bună**

(...). Dacă toata lumea ar crede așa cum cred martorii în credința lor, treaba ar merge bine. Dacă unui ortodox îi zici niște chestii, așa contrare religiei lui, zice *'Fie! Treacă de la mine? ... Pe când un martor știe argumente pentru religia lui, știe să-și apere părerea lui...'*

În al cincilea rând, am remarcat, ca și Luckmann, scăderea relevanței religiei instituționalizate: „În societățile moderne, formele instituționalizate ale religiei, în special bisericile creștine tradiționale, și-au pierdut semnificația socială. Dar acest lucru nu înseamnă că religia însăși și-a pierdut importanța pentru individ. Mai degrabă, religia și-a schimbat forma, devenind de interes mai particular” (Luckmann, 1967). Scăderea relevanței religiei instituționalizate vine, într-o anumită măsură, în contradicție cu identificarea religioasă puternică a respondenților. Motivațiile acestora sunt diverse și chiar surprinzătoare:

(M1): „**Vă considerați o persoană credincioasă?**”

(P5): „**Parțial credincioasă. Adică cred în Dumnezeu, dar asta nu înseamnă că merg la biserică. Pentru că mă dezgustă unele atitudini care sunt realizate de preoți și de tot felul de oameni. Cred așa, doar pentru mine. Nu mă exteriorizez și nu mă implic în activități religioase și tot felul de lucruri din astea.**”

(P1): „**Credința omului nu e legată de un loc unde să te rogi. Poți să crezi în vârful muntelui... Omul este templul lui Dumnezeu... Nu contează patru pereți...**”

(P6): „**Nu mă consider o persoană religioasă. Cred în mine și în posibilitățile mele. În general, cred în om și în posibilitatea lui de a fi mai bun. în sensul ăsta sunt credincios.**”

(P4): „**Cred într-o ființă supremă și în ceea ce pot eu face.**”

Cea mai interesantă observație aparține însă de departe următorului participant. Deși radicală și poate neconformă întrutotul cu realitatea, ea reflectă o perspectivă asupra acestor 12 ani de tranziție cu toate neajunsurile, neîmplinirile și frustrările lor:

(P1): „**Dar partea religioasă contează foarte puțin pentru oameni, cel puțin în ziua de astăzi. Trebuie să fii și realist, să gândești...La ce ți-e bun să știi că ai o religie, dacă tu mori de foame și copiii tăi...Când te uiți la copiii tăi că mor de foame nu te cam interesează religia.**”

În aceste condiții, respectarea normelor religioase și a preceptelor moral-creștine, precum și participarea activă la viața religioasă devin acte conjuncturale, religia, și implicit Dumnezeu, dobândind un rol secundar:

(M1): **„Deci, cu alte cuvinte, suntem creștini duminica când mergem la biserică, jumătate de oră, după care...”**

(P1): **„Exact.”**

sau

(P7): **„Dacă ar fi fost să nu fac nimic duminica și aveam luni examen, aș fi picat multe examene.”**

Scăderea relevanței religiei instituționalizate a fost subliniată, de altfel, și de Gheorghiu care observa că, „în modernitate, putem asista, în mod paradoxal, pe de-o parte la marginalizarea religiei instituționalizate (a cărei reprezentare concretă este, în creștinism, biserica), iar, pe de altă parte, la intensificarea și răspândirea religiozității la toate categoriile populației (cu precădere la unele, cum ar fi. tinerii)”, accentuând că „în modern și post-modern, religia nu face decât să sufere niște transformări, în timp ce religiozitatea se dovedește a fi mai prezentă decât în oricare altă epocă precedentă” (Gheorghiu, 2001).

Apoi, în al șaselea rând, fenomenul religios suferă mutații, dar aceste transformări preiau din plin elemente de tradiționalism religios. Elocventă în acest sens este reacția respondenților în momentul citirii situației ipotetice de la punctul 8 din ghidul de focus-grup (v. Anexa 2). Confrunțați cu perspectiva ipotetică a unei boli incurabile, dincolo de rumoarea stârnită în rândurile participanților și de privirile mirate pe care le-au afișat, gestică a fost deosebit de importantă și relevantă: priviri ridicate înspre cer, bătăi în (masa de) lemn, semnul crucii.

O a șaptea observație vizează dimensiunea tradițională a religiosului. Spre deosebire de generațiile anterioare, generația tânără nu are legături strânse cu religia instituționalizată și cu reprezentanții acesteia. Credința și acceptarea nu vin de la sine și nu trebuie să fie 'un cec în alb', adică să se bazeze pe tradiție, pe educație sau pe vorbele preotului. Totul trebuie trecut prin filtrul rațiunii și al sufletului, chiar dacă acest demers este reprimat, uneori, fără motive întemeiate, sau raționale, tocmai în virtutea tradiționalismului:

(P1): **„(...) și gândește. Credința nu trebuie interpretată, vorba lui Arghezi, 'Crede și nu cerceta, sau cum zicea Arghezi 'Vreau să te pipăi și să urlu: Este!. Nu...Cercetezi...Trebuie să judeci și să treci totul prin biluță.'”**

(P5): „Nici el [preotul] nu știe să îți răspundă la anumite întrebări. Cel puțin.. .Îți spun că abia am terminat acum liceul și am fost dat de patru ori afară de la ora de religie pentru că îi puneam diverse întrebări preotului și nu mă accepta și mă dădea afară de la ora de religie... Tot îmi spunea pamflete și epitafe și 'Du-te'...mă. trimitea la nu știu care evanghelie (...) Deci eu îi puneam efectiv întrebări din viața lui profesională și asta îl măcina, nu-i convenea deloc. II întrebam de ce vine și cere bani, de ce...tot felul de chestii. Și îmi spunea că 'Așa...oamenii...Că, dacă eu nu accept, oamenii se supără pe mine'...”

În fine, efectul de dezintegrare socială al religiei pare să se manifeste și în mediul cel mai intim, cel familial. Dacă prezența unor persoane de religie diferită în grupul de prieteni sau în rândul vecinilor nu deranjează, lucrurile stau cu totul altfel atunci când vine vorba de familia celui intervievat. Rugați să comenteze posibila căsătorie a fiului/fiicei lor cu o persoană de altă religie, respondenții au afirmat că, în *principiu*, acest aspect nu ar avea importanță. Calitatea morală a persoanei în cauză a fost indicată drept singurul criteriu relevant, participanții fiind de acord cu alegerea făcută atât timp cât cuplul s-ar bucura de armonie și fericire. Totuși, în prima fază, a existat o excepție:

(P4): „Categoric n-aș fi de acord, dar aș fi alături de ea. E viața ei, face cum dorește ea (...)”

(M1): „Dar ar fi mai puțin pentru tine atunci, să zicem, ea? Știind că e căsătorită cu altcineva de altă religie?”

(P4): „Nu, nu cred.”

(M1): „Și poate n-ai mai fi atât de săritor și dispus...”

(P4): „Ba, cred.. .cred.. .Da.

(M1): „Dar n-ai mai fi așa, să zicem, 100%?”

(P4): „Nu, categoric nu. (...) Dar o voi sprijini pe ea. Dar 100% nu, în nici un caz. Totuși, mă influențează că soțul ei este de altă religie și, automat îi va schimba și ei opinia față de religia în care am crescut-o eu.”

Încercând să aflăm mai multe amănunte despre atitudinea respondenților vizavi de posibila prezență în familia lor a unei persoane de altă religie, acestora li s-a cerut să răspundă ce ar prefera să fie soțul/soția fiicei/fiului lor: creștin sau necreștin. Opțiunile tuturor s-au îndreptat spre o persoană creștină, apropiată din punct de vedere cultural și civilizațional:

(P7): „Depinde la ce se înhamă. Pe mine nu mă deranjează... în principiu, nu m-ar deranja. Dar, de exemplu, mă gândesc la situația în care se întâmplă cu un student iranian pe

aicea sau cu un negru din nu știu ce trib care are nu știu ce obiceiuri. De exemplu, în Iran, bărbații joacă pietricele și femeile spală și muncesc. Probabil n-aș vrea să facă chestia asta. (...) Să știe foarte bine ce face și dacă ea acceptă, de exemplu, să umble pe acolo cu fața acoperită, să muncească toata ziua și să mai aibă trei co-soții, sau cum le cheamă, e problema ei.”

Odată clarificată această opțiune, respondenții au fost solicitați să stabilească o ierarhie a preferințelor proprii în privința unui soț/unei soții de religie creștină pentru fiica/fiul lor. La extremitatea superioară a ierarhiei, s-au situat un soț/o soție de aceeași religie, adică ortodoxă. Au urmat apoi un soț/o soție de religie catolică. Religiile neoprotestante s-au situat la extremitatea inferioară a ierarhiei, motivele vizate fiind rigiditatea și practicile prea stricte sau absurde chiar:

(P7): **Știu o familie de martori ai lui Iehova. Sunt niște oameni foarte foarte...deci, din punct de vedere social, nu am nimic să le reproșez. Au conduită morală. Dar am văzut cum se poartă. Dau numai un exemplu: nu-și lasă copiii să se uite la televizor. Nu au televizor în casă. Nici muzică nu-i lasă să asculte. E normal să decidă părintele, dar oricum.. .Sau, de exemplu, oamenii din bloc au pus bani și au făcut un Moș Crăciun. S-a îmbrăcat un locatar în Moș Crăciun să ducă cadouri la copii. Un gest frumos... Și, deși ei n-au fost invitați, n-au pus bani, s-a dus la ei la ușă cu chestia asta și ei când l-au văzut pe Moș Crăciun l-au dat afară - 'Noi nu avem așa ceva' - să nu vadă copiii.”**

Concluziile cercetării

Principalele concluzii ale acestei analize privind efectele de dezintegrare socială ale fenomenului religios în rândul tinerilor ortodocși pot fi rezumate prin următoarele afirmații:

1. Nivelul religiozității în rândul tinerilor care urmează studii superioare atinge o intensitate suficient de ridicată, deși de cele mai multe ori depășește barierele tradiționale de manifestare. Cu toate acestea, dimensiunea tradițională intervine în planul profund al personalității, mai puțin cenzurat rațional.
2. Dat fiind spațiul demografic specific din care provin participanții – Transilvania, caracterizată printr-un amestec etnic superior celorlalte regiuni – se manifestă o suprapunere accentuată a clivajului religios

peste cel etnic. Alentatea religioasă este de cele mai multe ori identificată prin reperatele alterității etnice.

3. Religia ortodoxă este asociată cu identitatea națională. Pentru majoritatea respondenților, a fi român înseamnă a fi creștin ortodox.
4. Intoleranța față de cultele creștine tradiționale este mult mai slabă decât față de cultele neoprotestante sau necreștine. Diferențierea se face îndeosebi în planul agresivității, percepută pregnant în cazul ultimelor două categorii de culte fie prin dimensiunea ofensivă (prozelitism), fie prin cea defensivă (conservatorism „taliban”).
5. Din punct de vedere doctrinar, participanții manifestă o apartenență mai degrabă nominală decât efectivă la ortodoxism. Principiile propovăduite de biserică sunt puțin cunoscute, aceștia ghidându-se îndeosebi după precepte de ordin moral..
6. Se observă o scădere a relevanței religiei instituționalizate, în detrimentul unor mutații la nivelul fenomenului religios. Cu toate acestea, transformările sunt impregnate de elemente de tradiționalism religios, atât la nivel verbal, cât - îndeosebi - la nivel non-verbal.
7. Participanții nu au întotdeauna opinii clar conturate în privința fenomenului religios. Confruntarea opiniilor proprii cu cele ale altora, criticile primite sau alinierea pe poziții similare produc schimbări substanțiale de atitudine și abordare, dată fiind complexitatea și sensibilitatea subiectului. [„Nu vreau să intru în dispute pe religie pentru că umbli pe teren minat. Nu știi niciodată ce poate ieși de aici” (P4)].

Notă : Mulțumim colegilor noștri Roxana Racoviță, Corneliu Plopa, Daniel Crăiniceanu și Szilárd Lazăr pentru sprijinul oferit în planificarea și organizarea interviului focalizat de grup.

Anexa nr. 1

Testul de evaluare cantitativă a criteriilor

Să presupunem că v-ați adresat unei agenții matrimoniale pentru a vă căuta o posibilă parteneră de viață. Agenția a găsit 10 persoane de sex feminin care să corespundă pretențiilor dumneavoastră din punctul de vedere al vârstei. Acestea au fost testate după mai multe criterii, obținându-se rezultatele de mai jos. Vă rugăm să le evaluați, pe o scară de la 1 la 10, în funcție de caracteristicile prezentate. 1 reprezintă punctajul minimal și 10 cel maximal. Pentru fiecare persoană agenția v-a prezentat următoarea listă de caracteristici, evaluate după cum urmează:

- etnie: română (1); aparținând minorităților conlocuitoare (2).
- religie: ortodoxă (1); altă religie (2).
- domiciliu: București (1); provincie (2).
- aspect fizic: evaluat pe o scară de la 1 la 10, unde 1 este minim și 10 maxim.
- simțul umorului: evaluat pe o scară de la 1 la 10, unde 1 este minim și 10 maxim.
- intelență: evaluată pe o scară de la 1 la 10, unde 1 este minim și 10 maxim.
- spontaneitate: evaluată pe o scară de la 1 la 10, unde 1 este minim și 10 maxim.
- statut financiar: evaluat pe o scară de la 1 la 10, unde 1 înseamnă foarte sărac și 10 foarte bogat.
- credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios): evaluat pe o scară de la 1 la 10, unde 1 este minim și 10 maxim.
- statut social: evaluat pe o scară de la 1 la 10, unde 1 este minim și 10 maxim.
- nivel de educație: evaluat pe o scară de la 1 la 10, unde 1 este minim și 10 maxim.

Subiectul nr. 1

- etnie:română (1)
- religie:..... ortodoxă (1)
- domiciliu:..... București (1)
- aspect fizic:7
- simțul umorului:5
- intelență:8
- spontaneitate:6
- statut financiar:3
- credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios);4
- statut social:6

-nivel de educație:9

punctaj final: _____

Subiectul nr. 2

-etnie: română (1)
-religie: alta religie (2)
-domiciliu: provincie (2)
-aspect fizic:9
-simțul umorului:4
-inteligență:3
-spontaneitate:4
-statut financiar:8
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios)7
-statut social:5
-nivel de educație:5

punctaj final: _____

Subiectul nr. 3

-etnie: minorități conlocuitoare (2)
-religie: altă religie (2)
-domiciliu: provincie (2)
-aspect fizic:9
-simțul umorului:7
-inteligență:5
-spontaneitate:9
-statut financiar:3
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios):5
-statut social:6
-nivel de educație:8

punctaj final: _____

Subiectul nr. 4

-etnie: română (1)

-religie:	ortodoxă (1)
-domiciliu:	provincie (2)
-aspect fizic:	9
-simțul umorului:	7
-inteligență:	8
-spontaneitate:	6
-statut financiar:	9
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios):	10
-statut social:	7
-nivel de educație:	5

punctaj final: _____

Subiectul nr. 5

-etnie:	română (1)
-religie:	altă religie (2)
-domiciliu:	București (1)
-aspect fizic:	4
-simțul umorului:	8
-inteligență:	9
-spontaneitate:	8
-statut financiar:	6
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios):	7
-statut social:	3
-nivel de educație:	10

punctaj final: _____

Subiectul nr. 6

-etnie:	minorități conlocuitoare (2)
-religie:	altă religie (2)
-domiciliu:	București (1)
-aspect fizic:	5
-simțul umorului:	7
-inteligență:	4
-spontaneitate:	7
-statut financiar:	9
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios):	8

-statut social:	10
-nivel de educație:	7

punctaj final: _____

Subiectul nr. 7

-etnie:	română (1)
-religie:	altă religie (2)
-domiciliu:	provincie (2)
-aspect fizic:	10
-simțul umorului:	3
-inteligență:	5
-spontaneitate:	7
-statut financiar:	9
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios):	8
-statut social:	6
-nivel de educație:	4

punctaj final: _____

Subiectul nr. 8

-etnie:	română (1)
-religie:	ortodoxă (1)
-domiciliu:	provincie (2)
-aspect fizic:	3
-simțul umorului:	5
-inteligență:	7
-spontaneitate:	9
-statut financiar:	10
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios):	8
-statut social:	6
-nivel de educație:	4

punctaj final: _____

Subiectul nr. 9

Identitate religioasă și integrare socială

-etnie:	minorități conlocuitoare (2)
-religie:	ortodoxă (1)
-domiciliu:	București (1)
-aspect fizic:	9
-simțul umorului:	2
-intelență:	5
-spontaneitate:	9
-statut financiar:	2
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios):	1
-statut social:	7
-nivel de educație:	1

punctaj final: _____

Subiectul nr. 10

-etnie:	română (1)
-religie:	altă religie (2)
-domiciliu:	București (1)
-aspect fizic:	3
-simțul umorului:	9
-intelență:	10
-spontaneitate:	2
-statut financiar:	5
-credincios (gradul de implicare în activități de ordin religios)	8
-statut social:	8
-nivel de educație:	8

punctaj final: _____

Anexa nr. 2

Ghid de interviu focalizat de grup

Temă: Identitate religioasă și integrare socială.

Durată planificată: 2 ore.

Întrebări:

1. La ce vă gândiți atunci când auziți cuvântul „credincios”? Cum credeți că se manifestă un astfel de om?
2. Vă considerați o persoană „credincioasă”? De ce?
3. La ce vă gândiți atunci când auziți, cuvântul „păgân” („necredincios”)? Cum credeți că se manifestă un astfel de om?
4. Gândiți-vă la experiențele anterioare pe care le-ați avut cu persoane de alte religii. Care este primul lucru care vă vine în minte în legătură cu acestea?
5. Credeți că există religii „bune” și religii „rele”?
Dacă răspunsul este „da”: Puteți să ne dați câteva exemple? Ce vă face să le considerați astfel?
Dacă răspunsul este „nu”: Atunci credeți că toate cultele religioase ar trebui să aibă aceleași drepturi?
6. Cât de importantă este apartenența religioasă a celor din jur pentru dumneavoastră? Ați tratat vreodată diferit o persoană din motive ce țin de apartenența sa religioasă?
7. Să presupunem că fiul (fiica) dumneavoastră ar dori să se căsătorească cu o persoană de altă religie. Care ar fi reacția dumneavoastră? Aveți preferințe sau antipatii în acest sens?
8. Să presupunem că vă aflați în faza terminală a unei boli incurabile și că hotărâți ca, după moarte, să vă donați organele. Medicul dumneavoastră vă anunță că pentru inimă și ficat s-a găsit câte un beneficiar compatibil, însă, pentru cei doi rinichi, există un număr de cinci posibili beneficiari. Aceștia au vârste apropiate de a dumneavoastră, s-au dovedit a fi compatibili și starea sănătății lor este la fel de gravă, fiecare dintre ei necesitând un transplant urgent. Doi dintre aceștia sunt ortodocși, unul penticostal, altul romano-catolic, iar ultimul martor al Iehova. Pe care doi dintre aceștia i-ați alege pentru a beneficia de rinichii dumneavoastră? Motivați-vă răspunsul. (Un complice plasat în interiorul grupului va oferi un răspuns șocant care să stimuleze polemica.)
9. Care este părerea dumneavoastră în legătură cu declararea Bisericii Ortodoxe ca Biserică Națională?

Bibliografie:

- Abela, Anthony (1991) *Transmitting Values in European Malta*, Rome: Malta Jesuit Publications & Pontifical Gregorian University Ed.
- Brinkerhoff, D. & White, L. (1988) *Sociology*, St. Paul: West Publishing Company.
- Bryman, Alan (2001) *Sodal Research Methods*, New York: Oxford University Press.
- Bulai, Alfred (2000) *Focus-grup*, București: Editura Paideia.
- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures*, Basicbooks.
- Gheorghiu, Elena (2001) *Religiozitate și creștinism în România post-comunistă*, (manuscris nepublicat).
- Iluț, Petre (1997) *Abordarea calitativă a sociumanului*, Iași: Editura Polirom.
- Inglehart, Ronald (1997) *Modernisation and Post.modernization*, New Jersey: Princeton.
- Juan, Salvador (1991) *Sociologie des genres de vie*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Krueger, Richard A. (1998) *Developing Questions for Focus Groups*, Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Lipset, Seymour Martin & Rokkan, Stein (1967) „Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction”, în Lipset, Seymour Martin & Rokkan, Stein (eds.) *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press, p.1-64.
- Luckmann, Thomas (1967) *The Invisible Religion*, New York: MacMillan Press.
- Morgan, David L. (1998) *The Focus Group Guidebook*, Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Pollack, Detlef & Picket Gert (1999) „The Vitality of Religion-Church Integration and Politics in Eastern and Western Europe in Comparison”, Paper prepared for delivery at the 1999 Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta, September 2-5.
- Scarvaglieri, Giuseppe (1997) *La religione in una societa in trasformazione*, Lucca.
- Wach, Joachim (1997) *Sociologia religiei*, Iași: Editura Polirom.
- Vander Zanden, James (1988) *The Social Experience. An introduction to Sodology*, New York: Random House.